

Fiskālās disciplīnas
padome

IZGLĪTOT UN DISCIPLINĒT

Neatkarīgās fiskālās institūcijas,
sabiedrība un fiskālā politika

ANOTĀCIJA

Pēdējos gados ir ievērojami pieaudzis neatkarīgo fiskālo institūciju skaits, kas saistāms ar skaidrāku apziņu par nepieciešamību pēc disciplinētas fiskālās politikas. Viens no veidiem, kā šāda tipa iestādes var sekmēt fiskālo disciplīnu, ir uzlabot publisko diskusiju kvalitāti un sabiedrības izpratni par jautājumiem, kas skar valsts finanses. Fiskālā politika ir tehniski komplicēta joma, un sabiedrības zināšanu uzlabošanu apgrūtina vairāki faktori, taču būtisks izaicinājums ir cilvēku zemā interese un zināšanas par valsts pārvaldi un fiskālās politikas jautājumiem. Šajā ziņojumā apskatīti sabiedriskās domas aptaujas rezultāti, kurā tika apzināts Latvijas sabiedrības viedoklis un zināšanas par fiskālo politiku un budžeta disciplīnu. Aptaujas rezultāti analizēti kontekstā ar starptautisko organizāciju ieteikumiem neatkarīgām fiskālajām institūcijām, konkrēti – to lomu sabiedrisko diskusiju kvalitātes veicināšanā.

Emīls Kīlis

Pētījums 02/2016

Saturs

Ievads	2
NFI un publisko diskusiju kvalitāte	2
Informācija par budžeta procesu	3
Racionālā nezināšana	4
Eksperti un fiskālā politika	6
Aptaujas galvenie rezultāti.....	6
Analīze	12
Individuālā racionalitāte un kolektīvās sekas	13
Secinājumi.....	15
Bibliogrāfija	17

Ievads

Iepazīstoties ar neatkarīgo fiskālo institūciju (turpmāk – NFI) labās prakses piemēriem un vēlamajām iezīmēm, bieži var saskarties ar apgalvojumu, ka NFI ir jāveicina publiskas diskusijas un sabiedrības izpratne par jautājumiem, kas skar fiskālo politiku. Tā kā šāda tipa iestādēm nav konkrētu likumā definētu instrumentu fiskālās politikas ietekmēšanai, viens no veidiem, kā NFI var sekmēt fiskālo disciplīnu, ir uzlabot publisko diskusiju kvalitāti. Tas var ļaut vēlētājiem izvērtēt, vai budžeta izpildes rezultāti ir veiksmes vai kompetentas politikas veidošanas rezultāts, kā arī uzlabot cilvēku izpratni par budžeta veidošanas procesu.

Pētījumu rezultāti liecina, ka cilvēku zināšanas par politiskajiem un ar valsts pārvaldi saistītajiem procesiem ir nepilnīgas un laika gaitā nav būtiski uzlabojušās (The Pew Research Center 2007). Lai gan valsts pārvaldes caurspīdība un piekļuve informācijai ir būtiski priekšnosacījumu publisko diskusiju uzlabošanai, pētnieku analīze norāda, ka informācijas pieejamības uzlabošanās nav ievērojami ietekmējusi cilvēku zināšanas par jautājumiem, kas saistīti ar politisko dzīvi. Šāds atklājums norāda uz sarežģītāku problēmu, jo pieļauj, ka nezināšanas pamatā ir nevēlēšanās veltīt savus laika un intelektuālos resursus nepieciešamās informācijas apguvei.

Šajā ziņojumā tiks izklāstīti un analizēti sabiedriskās domas aptaujas rezultāti, kurā tika apzināts Latvijas sabiedrības viedoklis un zināšanas par fiskālo politiku un budžeta disciplīnu. Aptaujas rezultāti tiks apskatīti kontekstā ar starptautisko organizāciju ieteikumiem NFI; konkrēti – to lomu sabiedrisko diskusiju kvalitātes veicināšanā.

Ziņojums ir sadalīts četrās daļās. Ziņojuma pirmajā daļā tiks sniegts ieskats Starptautiskā Valūtas fonda un Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas publikācijās paustajā redzējumā par NFI lomu sabiedrības izpratnes veicināšanā¹. Otrajā daļā tiks apskatīti arī faktori, kas šo uzdevumu apgrūtina. Ziņojuma trešajā daļā tiks izklāstīti aptaujas rezultāti. Ziņojuma ceturtajā daļā, balstoties uz aptaujas rezultātiem, tiks identificēti problemātiskie jautājumi un piedāvāts uz tiem raudzīties caur pilsoniskās racionalitātes prizmu.

NFI un publisko diskusiju kvalitāte

Valsts finanšu ilgtspēja ir balstīta uz fiskāli atbildīgu politiku un pārvaldāmu valsts parāda līmeni. Tie ir būtiski priekšnosacījumi, kas nodrošina valsts spēju risināt nelabvēlīgas makroekonomiskās attīstības radītos izaicinājumus un apmierināt nākotnes izdevumu prasības. Skaidrāka apziņa par fiskālā spilvena² un ilgtspējīga valsts parāda līmeņa nepieciešamību ir daļēji saistīta ar pēdējās globālās finanšu krīzes mantojumu un pieredzi, taču lielāku uzmanību piesaistījusi arī politiskā cikla nenoteiktība un īstermiņa ieguvumu loma fiskālās politikas veidošanā. Ir atzīts, ka šie faktori var motivēt politikas veidotājus (i) pieņemt lēmumus par labu neoptimāliem darbības virzieniem, (ii) veicināt deficīta budžeta praksi un (iii) sekmēt pārlieku optimistisku makroekonomisko un ieņēmumu prognožu izstrādi, tādējādi liekot papildu spiedienu uz valsts parādu.

Mēģinot risināt iepriekš minētās problēmas, pēdējos gados ir ievērojami pieaudzis NFI skaits. NFI ir publiski finansētas valsts iestādes ar tiesībām veikt neatkarīgu un politiski neitrālu fiskālās politikas un tās iznākumu analīzi un novērtējumu. Šāda tipa institūcijas uzrauga, vai fiskālā politika tiek veidota, ņemot vērā makroekonomiskās attīstības tendences, iespējamās satricinājumus un valsts parāda ilgtspēju. NFI ir minētas arī Eiropas Savienības tiesību aktos,

¹ Izklāsts ir balstīts uz Debrun et al. (2013), Debrun et al. (2014), Hagemann (2011) un OECD (2014).

² No angļu val. *fiscal buffer*

taču to institucionālā struktūra un mandāts var atšķirties atbilstoši konkrētās valsts apstākļiem. Tomēr ir ticis ierosināts, ka NFI ir jābūt politiski neatkarīgām un jāveicina publiskās diskusijas par jautājumiem, kas skar fiskālo politiku.

Politiskā neitralitāte un neatkarība no politiskā spiediena pilda vairākas funkcijas. Pirmkārt, tas NFI ļauj rīcībpolitikas iniciatīvas un pretrunīgus likumprojektus izvērtēt tehniski un neitrāli. Šādos apstākļos analizē par primāru kļūst valsts fiskālā ilgtspēja un sistemātiska pieeja budžeta veidošanai, nevis konkrēta politiskā vīzija par sabiedrības attīstību un publisko resursu pārdali. NFI, neatbalstot kādas konkrētas partijas fiskālo programmu un vienmērīgi izsakoties par dažādu politisku spēku iniciatīvām, nodrošina kritiska uzrauga funkciju. Šo lomu un tai piesaistītos pienākumus var realizēt, izvērtējot valsts budžeta projektus, ieņēmumu un makroekonomiskās prognozes un konkrētu politisko iniciatīvu tehnisko pamatojumu.

Otrkārt, neatkarība ir būtisks priekšnosacījums sabiedrības un plašsaziņas līdzekļu uzticības iegūšanai un nostiprināšanai. Ja NFI kā fiskālās politikas uzraugs savās darbībās, ziņojumos un publiskajos paziņojumos ir konsekvents, sabiedrība var uz šo institūciju paļauties. Demonstrējot kompetenci, tā stiprina sabiedrības un dažādu politisko partiju ticību NFI neitralitātei un analītiskajai kapacitātei. Šāds statuss savukārt ļauj NFI pildīt otru no augstākminētajiem uzdevumiem – sabiedrisko diskusiju sekmēšanu.

Informēta un izglītota publika ir būtiski faktors, kas ietekmē valsts politikas un publisko diskusiju kvalitāti. Informācijas un zināšanu trūkums savukārt rada negatīvu ietekmi, jo ierobežo kritisko funkciju, kuru demokrātiskās sabiedrībās pilda sabiedrības mijiedarbība ar saviem pārstāvjiem parlamentā.

Informācijas un izpratnes trūkums kopumā sarežģī arī komunikāciju starp ekspertiem un sabiedrību. Lai gan eksperts var pielāgot savu vēstījumu izvēlētajai auditorijai, sabiedrībai ir jābūt spējīgai ziņojuma vēstījumu saprast un apstrādāt tajā paustos apgalvojumus. Situācijas, kur vēstījuma pārtulkošana pieejamā valodā beidzas neveiksmīgi (t.i. publika atsakās to pieņemt), rada ļoti sarežģītu problēmu. Pieņemot, ka eksperta kompetence savā jomā nav apstrīdama, neveiksmi var mēģināt izskaidrot ar sabiedrības neizglītotību vai neinformētību, taču šāds situācijas traktējums problēmu neatrisina. Sabiedrība nav ekspertu sapratusi, un eksperta teiktais nav guvis atbalstu. NFI gadījumā tas būtiski ierobežo iespējas sekmēt atbildīgu fiskālo politiku.

Informācija par budžeta procesu

Fiskālo politiku raksturo būtiska informācijas asimetrija. Informācijas tehniskā rakstura un sarežģītības dēļ sabiedrībai un valsts pārvaldē strādājošiem ir nevienlīdzīgas zināšanas un izpratne par fiskālo politiku. Sabiedrībai bieži ir nepilnīgs priekšstats par publisko finanšu plūsmu, kā arī konkrētu pakalpojumu fiskālajām izmaksām. Šādos apstākļos ir viegli nenovērtēt vai pārvērtēt konkrēta politiskā piedāvājuma (piemēram, jaunas nodokļu atlaides) izmaksas un ilgtermiņa slogu uz budžeta ieņēmumiem un izdevumiem.

Papildu sarežģījums NFI uzdevumu izpildei ir tas, ka jautājumi, kas skar fiskālo politiku, pieprasa tehniskas zināšanas par valsts budžeta veidošanu, kā arī izpratni par ekonomiskiem procesiem un pašreizējo ekonomisko situāciju. Atbilstoša kompetences līmeņa sasniegšanai nepieciešama vērā ņemamas laika un intelektuālās investīcijas.

Šādos apstākļos būtisks priekšnosacījums publikas izglītošanai ir informācijas pieejamība un informācijas pasniegšana viegli saprotamā veidā, lai mazinātu piepūli, kas nepieciešama kompetentai dalībai diskusijās par jautājumiem, kas skar valsts finanses. Veicinot sabiedrības

izpratni un sekmējot publisko finanšu caurspīdību, NFI uzlabo vēlētāju spēju kritiski izvērtēt politisko iniciatīvu sekas un izmaksas, kā arī ieguvumus.

Apzinot literatūru, kurā pētīta sabiedrības informētība par politiskajiem procesiem, tiek izvirzīta papildu problēma, kas apgrūtina minētā NFI uzdevuma izpildi. Ir vairākas norādes, ka sabiedrības zināšanas par politiskajiem procesiem un ar valsts pārvaldi saistītajiem jautājumiem ir nepilnīgas, turklāt zināšanu līmeni ne obligāti var uzlabot, padarot informāciju vieglāk pieejamu un saprotamu. Tas nozīmē, ka, ja NFI ir spējīga padarīt ar valsts finansēm saistīto informāciju caurspīdīgu un vieglāk saprotamu, iestāde var saskarties ar problēmu, ka cilvēkiem trūkst intereses un vēlmes tajā iedziļināties.

Racionālā nezināšana

Maikls Šudsons grāmatā *The Good Citizen* norāda, ka izglītotais pilsonis ir centrāla politiska vērtība, runājot par pilsonisko sabiedrību ASV (Schudson 1998). Demokrātiskā procesa ietvaros kompetents un zinošs elektorāts diskutē un, komunicējot ar saviem pārstāvjiem parlamentā, kritiski izvērtē piedāvātās iniciatīvas un likumprojektus. Autors pats norāda uz praktisku sarežģītību, kuru apstiprina arī vairāku aptauju rezultāti – gan Eiropā, gan ASV pastāv būtiska plaisa starp kompetenci un aktivitāti, kuru paredz iepriekš minētais ideāls, un faktisko zināšanu un aktivitātes līmeni.

Vairāku pētījumu rezultāti norāda, ka cilvēku zināšanas par politiskajiem procesiem un ar valsts pārvaldi saistītajiem jautājumiem ir nepilnīgas. ASV gadījumā ir apstiprināts arī fakts, ka šīs zināšanas 20. gs. laikā nav būtiski uzlabojušies. Tas nozīmē, ka plašāka piekļuve izglītības sistēmai, plašsaziņas līdzekļu aktivitāte un kvalitāte, informācijas pieejamība digitālajā vidē, kā arī valdības mēģinājumi būt caurspīdīgāki nav vērā ņemami ietekmējuši aptauju rezultātus, pēc kuriem tiek novērtētas sabiedrības zināšanas par jautājumiem, kas skar politiku un ekonomiku (Somin 2013).

Šāda situācija pieļauj iespēju, ka cilvēku nezināšanu neizraisa informācijas nepieejamība vai informācijas apstrādes prasmju trūkums. Mēģinājumi sabiedrību informēt var nedot cerētos rezultātus, jo informācijas izplatība un kopējā izglītības līmeņa pieaugums nav būtiski ietekmējis cilvēku zināšanas. Zems vidējais zināšanu līmenis ir politiskās dzīves fakts, lai gan runāt par kopēju sabiedrības zināšanu līmeni ir maldinoši, jo vidējie rādītāji maskē būtiskas atšķirības starp dažādām grupām, kas norāda uz vairākām strukturālām (piemēram, nevienlīdzība) problēmām³.

Lai gan ir ticis apgalvots, ka informācijas pieejamība un saprotamība var mazināt sociālās nevienlīdzības ietekmi uz cilvēku zināšanu līmeni (Fraile 2013), biežāk tiek aktualizēta iespēja, ka zemais zināšanu līmenis izriet no atbilstošā pieprasījuma pēc informācijas, nevis tās pieejamības publiskajā telpā. Citiem vārdiem, sabiedrības zināšanu līmenis, iespējams, atspoguļo iedzīvotāju vēlmi (vai tās trūkumu) iesaistīties politiskajos procesos un investēt savu laiku un resursus, lai uzlabotu savas zināšanas. Nepilnīgas zināšanas ir apzinātas izvēles rezultāts.

---

³ Pētījumu rezultāti norāda, ka zinošākie sabiedrības locekļi nāk no sociāli privilēģētām sabiedrības grupām. Citiem vārdiem, ir vairākas sociālās pazīmes (piemēram, dzimums un etniskā piederība), kas ietekmē cilvēku zināšanas par politiskajiem procesiem, un šo pazīmju loma 20. gs. laikā nav būtiski mazinājusies (Fraile 2014; Somin 2013). Jāuzsver arī izglītības nozīme, jo cilvēka formālo kvalifikāciju līmenis ir būtiska pazīme, kas nosaka zināšanu līmeni (Clark 2014; Henderon 2013).

Lai šo parādību izskaidrotu, tiek izmantots racionālās nezināšanas jēdziens⁴. Racionālās nezināšanas pieeja ir atvasināta no politiskās dzīves un uzvedības skaidrojumiem, izmantojot pieņēmumus, kas izriet no ekonomikas teorijas. Šāda teorētiskā pozīcija tiek saistīta ar Entonija Daunsa darbu *An Economic Theory of Democracy*⁵. Šajā grāmatā tiek izvērtēta pieeja vēlēšanu uzvedībai, kas jautājumus, kurus tradicionāli skatīja caur socioloģijas un sociālās psiholoģijas prizmu, mēģina analizēt no ekonomiskās racionalitātes viedokļa.

Racionālās nezināšanas pieejas galvenā ideja – sabiedrības locekļi ir izdarījuši racionālu izvēli sevi neizglītot par kādu konkrētu jautājumu vai problēmu loku, jo informācijas iegūšana par jaunu tēmu pieprasa lielu piepūli. Piemēram, lai iepazītos ar politiskās dzīves aktualitātēm un likumdošanas ietvaru niansēm, kas regulē starptautisko sadarbību, ir nepieciešams daudz laika, kā arī tehniskas zināšanas. Šādu pozīciju savā rakstā pauž Nikolass Klārks, kurš norāda, ka cilvēku zināšanas par Eiropas Savienības politisko sistēmu ir vājas – sliktākas nekā par savas valsts politisko sistēmu. Autors kā iemeslu dod vairāku līmeņu politisko sistēmu sarežģīto uzbūvi. Šādās sistēmas vēlētajiem ir jāapgūst informācija par dažādām institucionālām vienībām. No tā Klārks secina, ka Eiropas Savienības uzbūves nianse uzliek papildu zināšanu slogu, ko daudzi cilvēki nevarēs apgūt (Clark 2014).

Runājot par ieguvumiem, situācija ir mazāk skaidra. Cilvēku vēlmi uzlabot savu kompetenci varētu stimulēt iespēja pilnvērtīgi piedalīties demokrātiskos procesos. Šādā gadījumā iegūtās prasmes un zināšanas var tikt uzskatītas par ieguvumu, taču daudziem šāds ieguvums neatsver nepieciešamos laika un resursu ieguldījumus. Citiem vārdiem, zināšanām un kompetencei politiskos jautājumos ir augstas izmaksas, un ieguvumiem piešķirtā vērtība nav viennozīmīga (Udehn 1996).

Ieguvumu un laika un intelektuālo resursu ieguldījumu līdzsvarošanas kontekstā nereti tiek minēts arī apsvēruma, ka informēta pilsoņa ietekme uz vēlēšanu iznākumu var būt niecīga un neizšķiroša. Izglītojot sevi par dažādiem ar politisko dzīvi saistītajiem jautājumiem, pilsoņi uzlabo savu kompetenci. Tādējādi tiek palielināta varbūtība, ka vēlēšanās izdarītais lēmums būs atbilstošāks konkrētā cilvēka interesēm un uzskatiem. Šādu iespēju ilustrē Džeisona Arnolda pētījums. Tajā konstatēts, ka pilnīgāka izpratne un zināšanas būtu mainījuši vēlēšanu izvēli, par kuru partiju balsot (Arnold 2012). Cerniglia un Pagani (2011) norāda, ka pilnīgāka izpratne par Eiropas Savienību sekmē atbalstu Eiropas Savienības integrācijai.

Šīs kompetences vērtība ir mazāk skaidra, ja pieņemam, ka vēlēšanās informētā pilsoņa balss nes tikpat lielu svaru, cik citas. Citiem vārdiem, arī tad, ja izvēle tiek izdarīta par labu informācijas apgūšanai, lai vēlēšanās būtu iespējams izdarīt kompetentu izvēli, katras individuālās balss nozīme ir neizšķiroša. Tas var cilvēkus atturēt no lēmuma sevi izglītot.

An individual voter has little incentive to learn about politics because there is only an infinitesimal chance that his or her well-informed vote will actually affect electoral outcomes.

Somin (2013: 5)

Īsumā – racionālās nezināšanas pieeja skaidro, ka izvēle neapgūt nepieciešamo informāciju ir racionāla, jo vismaz implicīti ir balstīta uz ieguvumu un zaudējumu izvērtēšanu. Daudzos gadījumos tiks izdarīts lēmums par labu informācijas neapgūšanai, jo zaudētais laiks tiks vērtēts augstāk par iegūtajām zināšanām un kompetencēm.

⁴ No angļu val. *rational ignorance*

⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/An_Economic_Theory_of_Democracy, skatīts 13.10.2016.

Eksperti un fiskālā politika

Šeit ir iespējams norādīt, ka ar valsts budžetu saistīto jautājuma tehniskā rakstura dēļ plaša kompetence nav nepieciešama. Ar budžetu saistītie jautājumi ir komplicēti, un tos kompetenti risināt ir spējīgi tikai cilvēki ar ļoti specifiskām zināšanām un izpratni (informācijas asimetrija). Šādā scenārijā iespējams runāt par atbildības deleģēšanu ekspertiem, kuru tehniskā kompetence garantē atbilstošus lēmumus un rīcību. Citiem vārdiem – zemois zināšanu līmenis un interese par budžeta procesu ir mazāka problēma, ja par budžeta veidošanu rūpējas cilvēki ar vajadzīgajām tehniskajām zināšanām.

Piemēram, makroekonomisko prognožu veidošanai nepieciešams vērā ņemams informācijas daudzums un tehniskas zināšanas. Prognozes var pilnvērtīgi izstrādāt tikai cilvēki ar vajadzīgajām prasmēm un nepieciešamo informāciju. Ja šie eksperti ir kompetenti, mēs varam paļauties uz viņu darba kvalitāti. Kā norāda Maikls Šudsons (1998), šāda pieeja bija populāra ASV 20. gadsimta pirmajā pusē – efektīva pārvaldība ekspertu pārraudzībā.

Fiskālās politikas gadījumā šāds deleģējums ekspertiem ir problemātisks, ko ilustrē arī NFI mandātu ierobežojumi.

Viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc NFI tipa iestāžu mandāti neparedz konkrētus instrumentus fiskālās politikas ietekmēšanai, ir fiskālās politikas *politiskais* raksturs. Fiskālā politika sevī ietver resursu pārdali, vadoties no konkrētas valsts un valdības ideoloģiskās nostājas. Piemēram, progresīvas nodokļu sistēmas ieviešana paredz, ka svarīga ir ienākumu vienlīdzības sekmēšana. Ekspertu zināšanas ir nepieciešamas, lai varētu novērtēt mērķa izmaksas un realizējamību, taču vienlīdzības mērķa izvēle nevar būt ekspertu pārziņā, jo tā nav ne ekonomiski, ne politiski viennozīmīga. Lēmumus, kas saistīti ar mērķu izvēli, drīkst pieņemt tikai ievēlēti sabiedrības pārstāvji (parlaments).

Ekspertus var iesaistīt plānu izstrādē. Konsultantu kapacitātē tie var norādīt uz iemesliem, kāpēc izvēlētais mērķis nav sasniedzams, taču eksperts pats mērķi nevar definēt. Šī iemesla dēļ fiskālās politikas pilnīga deleģēšana ekspertiem ir nevēlama, jo fiskālā politika ietver gan tehniskus jautājumus (piemēram, budžeta projekta atbilstība Fiskālās disciplīnas likumam), gan politiskus lēmumus (piemēram, nodokļu atlaides un valsts finansējums izglītībai).

From a normative angle, all aspects of fiscal policy - including the deficit - are primarily distributive (across individuals, social groups or generations), which precludes delegation to unelected policymakers.

Debrun et al. (2013: 7)

Šādā situācijā valsts iedzīvotājiem ir jāpaļaujas uz saviem ievēlētajiem pārstāvjiem (Saeima), taču, lai ievēlētu kompetentus pārstāvjus, ir nepieciešams novērtēt to atbilstību amatam. Tas paredz izpratni par konkrētā amata pienākumiem, zināšanas par konkrētas politiskās partijas nostāju un vērtējumu par to, vai piedāvātie risinājumi ir īstenojami.

Aptaujas galvenie rezultāti

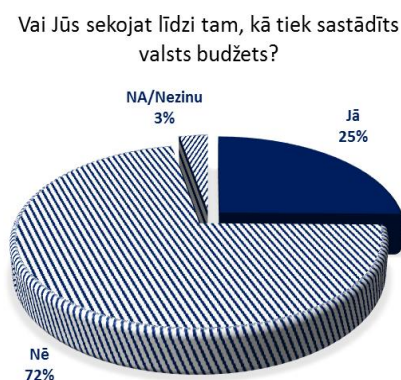
No augstāk teiktā izriet iespēja, ka cilvēku zināšanas par fiskālo disciplīnu un budžeta veidošanu būs nepilnīgas. Uz šādu slēdzienu Latvijas gadījumā vedina arī pētījumu rezultāti, kuros konstatēts, ka cilvēku zināšanas par ekonomiskajiem procesiem ir daļējas. Skaidra

ilustrācija šai parādībai ir 2015. gadā publicētās *Standard Eurobarometer 83* aptaujas rezultāti⁶, kurā tika iekļauti jautājumi, kas skar valsts finanses un ekonomisko situāciju.

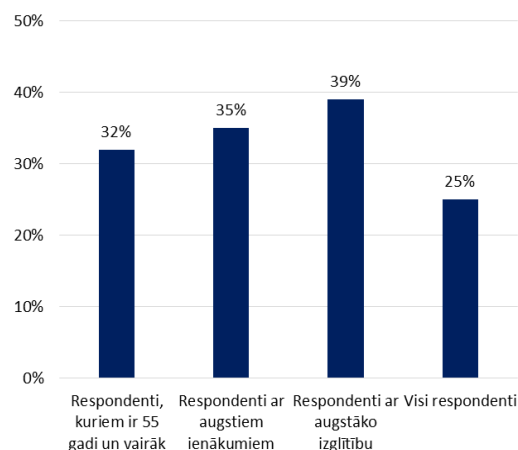
Eurobarometer aptaujā tika apzināts cilvēku viedoklis un izpratne par tādiem jautājumiem kā inflācija, ekonomiskā izaugsme, bezdarba līmenis un publiskās informācijas uzticamība respondentu valstī. Aptaujā Eiropas Savienības valstu iedzīvotāju priekšstats tika salīdzināts ar faktiskajiem rezultātiem. Aptaujas rezultāti uzrādīja, ka Latvijas respondenti pārvērtēja ekonomisko izaugsmi, bezdarba līmeni un inflāciju 2014. gadā, taču Latvijas iedzīvotāju uzticības līmenis publiskajai informācijai atbilst Eiropas Savienības vidējam līmenim.

Lai iegūtu konkrētāku izpratni par Latvijas iedzīvotāju zināšanām un nostāju vairākos ar budžeta veidošanu un fiskālo disciplīnu saistītos jautājumos, Fiskālās disciplīnas padome veica sociālās domas aptauju. Aptauja tika veikta sadarbībā ar sociālo pētījumu aģentūru SKDS. Aptauja tika veikta 2016. gada aprīlī. Tajā tika aptaujāti 1005 cilvēki. 434 aptaujātie bija vīrieši, 571 – sievietes.

Budžeta veidošanai seko aptuveni ceturtdaļa valsts iedzīvotāju. Aptaujas rezultāti uzrāda, ka 25% respondentu seko budžeta veidošanai, un interese par budžeta veidošanas procesu pieaug ar izglītības līmeni, vecumu un ienākumu līmeni.

Attēls 1.1. Avots: Padomes aptauja

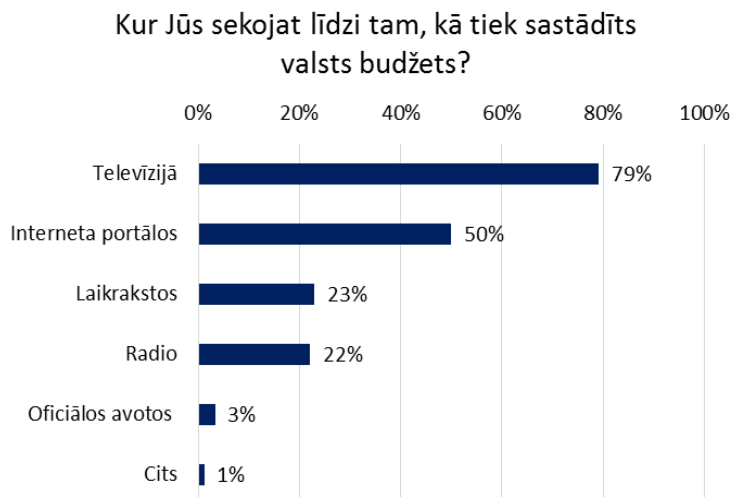
Attēls 1.2. Avots: Padomes aptauja

Cilvēki paļaujas uz televīzijā piedāvāto informāciju un minimāli izmanto oficiālos avotus. Respondentiem, kuri seko budžeta veidošanai, tika lūgts norādīt avotus, kur tie iegūst informāciju par šo procesu. Visbiežāk respondenti paļaujas uz televīzijā un interneta portālos pieejamo informāciju, bet tikai retais izmanto oficiālos avotus.

⁶ Rezultāti pieejami šeit:

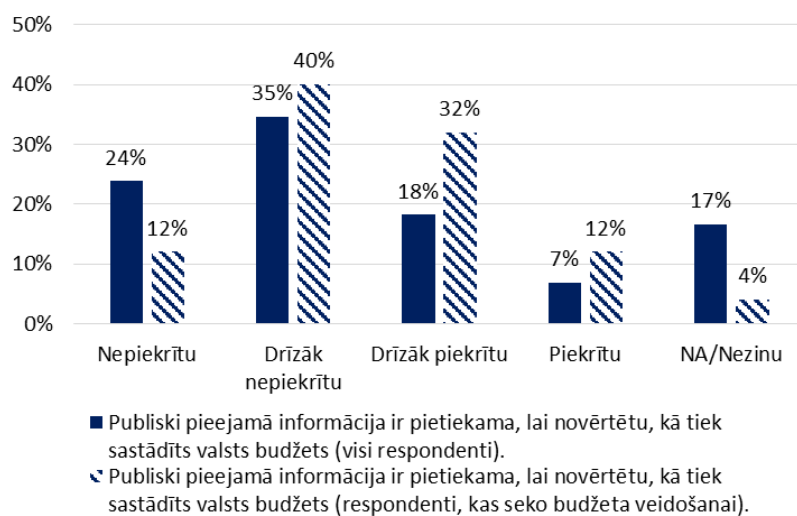
http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/S_TANDARD/surveyKy/2099, skatīts 02.11.2016.

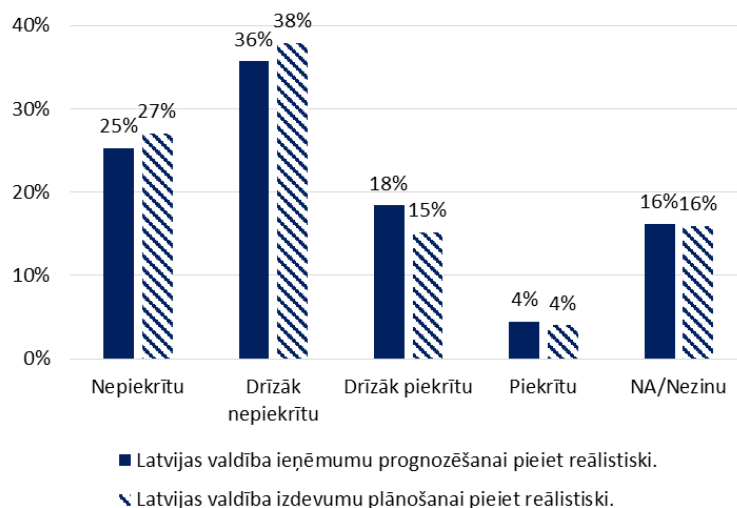
Attēls 2. Avots: Padomes aptauja

Publiski pieejamā informācija kopumā netiek uzskatīta par pietiekamu, taču interesentu vērtējums ir pozitīvs. Cilvēki kopumā drīzāk nepiekrīt, ka publiski pieejamā informācija ir pietiekama, lai novērtētu, kā tiek veidots budžets. Jānorāda, ka cilvēki, kuri atbildēja, ka seko budžeta veidošanas procesam, informāciju vērtē atzinīgāk.

Attēls 3. Avots: Padomes aptauja

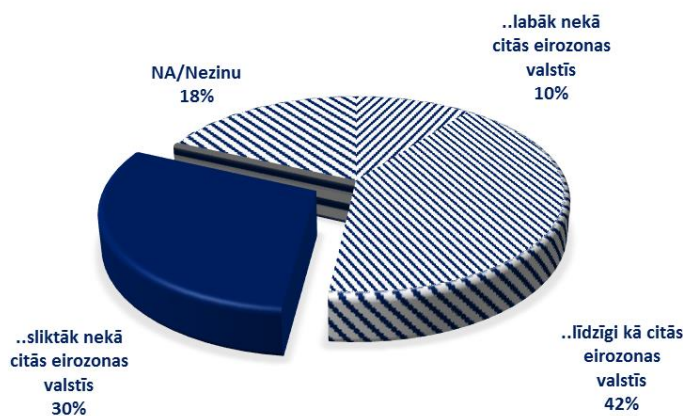
Valda uzskats, ka izdevumi un ieņēmumi netiek plānoti reālistiski, lai gan ieņēmumu prognozes konsekventi tiek izpildītas. Cilvēki kopumā drīzāk nepiekrīt, ka izdevumi tiek plānoti reālistiski un ieņēmumu prognozes tiek veidotas reālistiski. Ieņēmumu gadījumā cilvēku vērtējums atšķiras no Valsts ieņēmumu dienesta publicētajiem pārskatiem, kas norāda, ka ieņēmumu prognozes regulāri tiek izpildītas.

Attēls 4. Avots: Padomes aptauja

Respondenti uzskata, ka Latvija saistības pilda līdzīgi vai pat sliktāk nekā citas eirozonas valstis, lai gan oficiālā statistika liecina, ka Latvijas rezultāti ir virs vidējiem rādītājiem. Eirozonas valstīm, plānojot budžetu, jāievēro konkrētas prasības, piemēram, izdevumu ierobežojumi un pieļaujamā budžeta deficīta apjoms. Aptaujā tika vaicāts, kā, salīdzinot ar citām eirozonas valstīm, šīs prasības ievēro Latvijas valdība. Kopumā valda uzskats, ka Latvijas rezultāti ir līdzīgi vai pat sliktāki

Latvijas valdība prasības, kas attiecas uz eirozonas valstu budžetiem, ievēro...

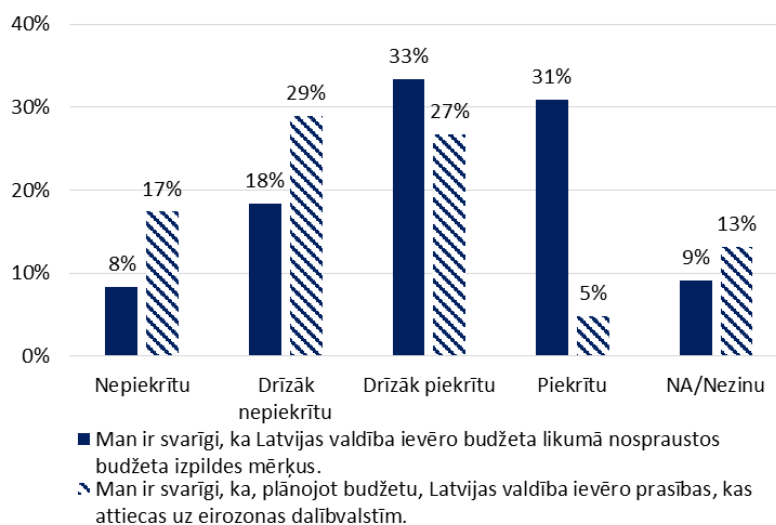
Attēls 5. Avots: Padomes aptauja

Šāds uzskats atšķiras no oficiālās informācijas, kurā norādīts, ka Latvijas sniegums pēdējos gados ir bijis virs gan eirozonas, gan Eiropas Savienības vidējiem rādītājiem.

	2013	2014	2015
Latvija	-0,9	-1,6	-1,3
Eiropa zona (19)	-3,0	-2,6	-2,1
ES (28)	-3,3	-3,0	-2,4

Tabula 1. Vispārējās valdības nominālais deficīts 2013. - 2015. gadā (% no IKP). Avots: Eurostat

Respondentiem vietējā likumdošanā formulētie mērķi šķiet svarīgāki par eirozonas prasību ievērošanu. Aptaujā tika iekļauti divi jautājumi, kuros respondentiem tika jautāts par vietējā likumdošanā nosprausto izpildes mērķu ievērošanu un eirozonas prasību ievērošanu, plānojot budžetu. Rezultāti liecina, ka Latvijas sabiedrībai svarīgāks ir pirmais.

Attēls 6. Avots: Padomes aptauja

Gadījumā, ja ir nepieciešams samazināt izdevumus, būtu jāsāk ar atalgojumu valsts pārvaldē, taču nevajadzētu skart veselības aprūpi un sociālajām garantijām piešķirto finansējumu. Respondentiem tika piedāvāts saraksts ar dažādām jomām, no kurām bija jāizvēlas četras, kurām konsolidācijas nolūkos finansējums būtu jāsamazina, un tās, kuru finansējumu nevajadzētu skart. 64% respondentu uzskatīja, ka varētu samazināt izdevumus, kas saistīti ar atalgojumu valsts pārvaldē. Otrajā vietā bija atbalsts mākslai un kultūrai, kuru izvēlējās 36% respondentu. Finansējumu nevajadzētu skart veselībai aprūpi (88%) un sociālajām garantijām (70%).

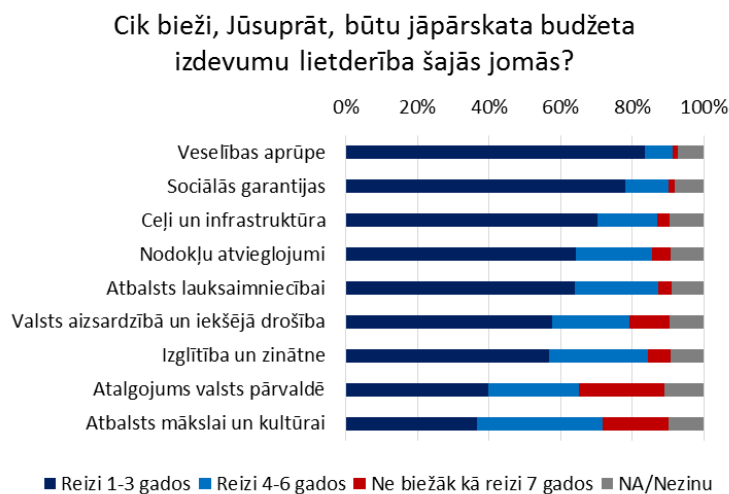
Attēls 7.1. Avots: Padomes aptauja

Attēls 7.2. Avots: Padomes aptauja

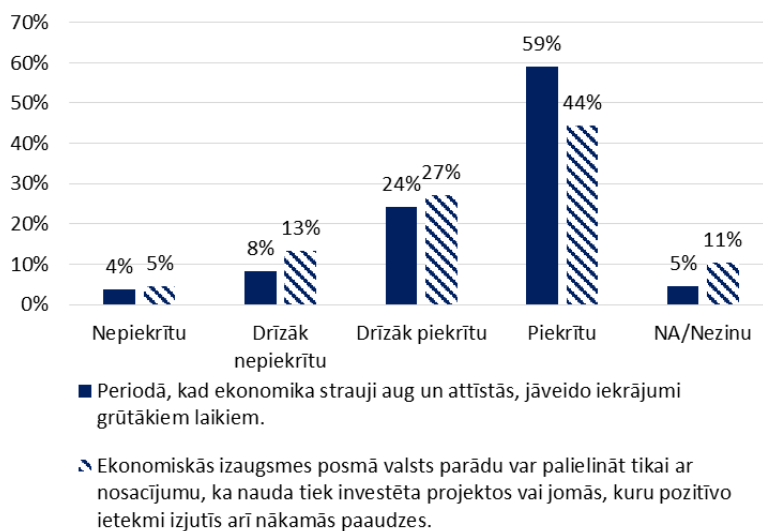
Kopumā valda uzskats, ka izdevumu lietderība vairumā jomu būtu jāizvērtē reizi 1-3 gados. Uzskati par to, cik bieži katrā jomā jāizvērtē izdevumi, bija dažādi. Atskaitot atalgojumu valsts pārvaldē un atbalstu mākslai un kultūrai, vismaz 57% respondentu uzskatīja, ka izdevumu lietderīgums jāvērtē reizi 1-3 gados. 83% respondentu uzskatīja, ka tik bieži jāizvērtē

veselības aprūpes izdevumi, taču tikai 37% uzskatīja, ka izdevumi mākslai un kultūrai jāizvērtē tikpat regulāri.

Attēls 8. Avots: Padomes aptauja

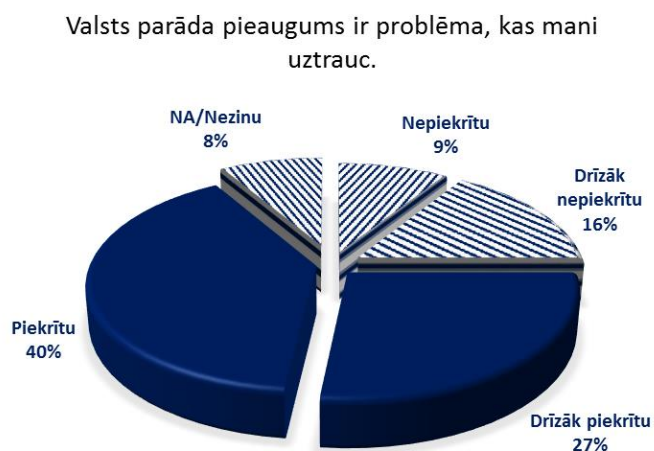
Respondenti piekrīt pretcikliskas fiskālās politikas principiem. Pārliecinošs respondentu vairākums piekrīt (55%) vai drīzāk piekrīt (26%) tam, ka budžeta izdevumi jāplāno, balstoties uz ieņēmumu iespējām. Aptaujā tika jautāts arī par iekrājumu veidošanu un valsts parāda pieauguma nosacījumiem izaugsmes periodos. Uz abiem jautājumiem pārliecinošs respondentu vairākums (84% un 71%) atbildēja, ka piekrīt vai drīzāk piekrīt rīcībai, kas atbilst pretcikliskas fiskālās politikas principiem.

Attēls 9. Avots: Padomes aptauja

Respondentus uztrauc valsts parāda pieaugums, taču saikne starp budžeta deficītu un valsts parādu ir neskaidra. 67% respondentu piekrīta vai drīzāk piekrīta, ka valsts parāda pieaugums ir problēma, kas viņus uztrauc. Lai uzzinātu, vai cilvēkiem ir skaidra saikne starp budžeta deficītu un valsts parāda pieaugumu, aptaujā tika iekļauts jautājums par 2015. gada

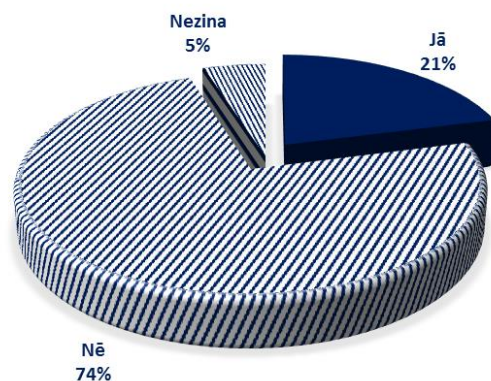
rezultātiem. Tika piedāvāti divi līdzvērtīgi varianti⁷, taču 16% uzskatīja, ka kāds no variantiem ir būtiski sliktāks un 32% uz jautājumu nevarēja atbildēt.

Attēls 10. Avots: Padomes aptauja

Par Fiskālās disciplīnas padomi ir dzirdējis tikai katrs piektais respondents.

Vai Jūs esat dzirdējis/usi par Fiskālās disciplīnas padomi?

Attēls 11. Avots: Padomes aptauja

Analīze

Aptaujas rezultāti liecina, ka Latvijas iedzīvotāji vēlas rūpīgu pieeju budžeta veidošanai. Respondenti pārliecinoši atbalsta (i) izdevumu sabalansēšanu ar ieņēmumu iespējamām, (ii) atbildīgu pieeju valsts parāda paaugstināšanai, kā arī (iii) iekrājumu veidošanu ekonomiskas

⁷ 2015. gada konsolidētā kopbudžeta deficīts izteikts procentos no IKP un atbilstošs valsts parāda pieaugums milj. eiro.

izaugsmes periodā. Tas nozīmē, ka pretcikliska fiskālā politika un disciplinēta pieeja budžeta veidošanai tiek atzīta par vēlamam, domājot par valsts finansēm.

Respondenti par būtisku atzīst arī regulāru izdevumu lietderīguma izvērtēšanu. Īpaši izteikti tas ir veselības aprūpei piešķirto līdzekļu gadījumā, taču respondenti neuzskata, ka veselības aprūpei piešķirtie līdzekļi būtu jāsamazina konsolidācijas nolūkos.

Uzskatāmi ir arī tas, ka jautājumos par Latvijas sniegumu budžeta disciplīnas jomā ir novērojams pesimisms un nepilnības zināšanās par valsts finansēm. Piemēram, respondenti uzskata, ka valdības ieņēmumu prognozes nav reālistiskas, lai gan tās regulāri tiek izpildītas vai pārpildītas. Jāmin arī Latvijas nominālais deficīts, kas ir zem Eiropas Savienības vidējā līmeņa, lai gan daudzi uzskatīja, ka Latvijas valdības šo prasību ievēro sliktāk nekā citas eiro zonas dalībvalstis.

Ar budžetu saistīto jautājumu gadījumā informētības līmeni iespējams skaidrot ar to, ka tikai aptuveni ceturtdaļa seko budžeta veidošanas procesam. Ja cilvēki neseko budžeta veidošanai un nav informēti par iesaistītajiem apsvērumiem, samazinās iespēja, ka viņu būs adekvāti informēti. Šādā situācijā nav pārsteidzoši, ka cilvēku zināšanas par jautājumiem, kas skar budžeta izdevumus, ir nepilnīgas. Piemēram, nesēn publicētas aptaujas rezultāti⁸ norāda, ka par lielāko izdevumu pozīciju tiek uzskatīta aizsardzība, lai gan tā faktiski aizņem salīdzinoši mazu daļu no budžeta izdevumiem.

Racionālās nezināšanas pieeja piedāvā iemeslus, kāpēc trīs ceturtdaļas respondentu neseko līdzīgu budžeta veidošanai, taču es ieteiktu uz zināšanu līmeni raudzīties arī caur pilsoniskās racionalitātes⁹ prizmu.

Individuālā racionalitāte un kolektīvās sekas

Viens no galvenajiem iebildumiem pret ekonomiskās racionalitātes izmantošanu, lai skaidrotu politisko uzvedību (konkrēti – balsošanu), ir šīs pieejas neatbilstība faktiskajai situācijai. Vēlētāju aktivitāte bija un ir augstāka, nekā to paredz šāda pieeja. Lai šo iebildumu varētu integrēt ekonomiskās racionalitātes ietvarā, tika piedāvāts racionalitātes jēdzienu paplašināt, iekļaujot arī tādus apsvērumus kā, piemēram, pilsoniskais pienākums. Arī šāds situācijas risinājums tika uzskatīts par nepilnīgu, jo tas neizskaidroja, kāpēc atsevišķas cilvēku grupas šim faktoram piešķir lielāku vērtību (Medema 2013; Udehn 1996).

Zināšanu līmenis par ekonomiku un politiskajiem procesiem un aktualitātēm ir veiksmīgāks piemērs, jo empīrisko pētījumu rezultāti atbilst ekonomiskās racionalitātes ietvara pieņēmumiem. Citiem vārdiem, racionālās nezināšanas pieeja dod ticamu skaidrojumu, kāpēc cilvēki ir izvēlējušies palikt vienaldzīgi, un tas saskan arī ar Padomes veiktās aptaujas rezultātiem.

Lai gan šāda pieeja iedzīvotāju izvēlēm ir ar ievērojamu empīrisku segumu (šeit jāmin mūsu aptauju), tā ignorē sekas, kuras tiek radītas visam kolektīvam. Ja izvēles racionalitāti skata kontekstā ar indivīdu, racionālās nezināšanas pieeja ļauj saprast, kāpēc cilvēki var izvēlēties sevi neizglītot. Domājot individuāli, laiks un citi resursi ir izvēli noteicošie faktori. Efektīvāks šo resursu pielietojums un no tā izrietošo mērķu izvēle ir tas, kas strukturē lēmumus.

---

⁸ *Baltic International Bank barometers*, Oktobris 2016, pieejams: <http://www.bib.eu/wrapper/fileviewcounter?rid=1938>, skatīts 01.11.2016.

⁹ No angļu val. *civic rationality*

Jau minēts, ka informēta un izglītota publika ir būtisks faktors, kas ietekmē valsts politikas un publisko diskusiju kvalitāti. Izejot no kopējā labuma pozīcijas, izvēle netērēt savus resursus attiecīgās informācijas apgūšanai, ir problemātiska; tā ierobežo publisko diskusiju kvalitāti un sabiedrības mijiedarbību ar saviem pārstāvjiem.

Fiskālās politikas *politiskā* rakstura dēļ tās izstrādi nav vēlams deleģēt ekspertiem. Es to ziņojuma otrajā daļā mēģināju ilustrēt ar NFI tipa iestādēm uzliktajiem ierobežojumiem. Šādā situācijā valsts iedzīvotājiem ir jāpaļaujas uz saviem ievēlētajiem pārstāvjiem (Saeima), taču, lai ievēlētu kompetentus pārstāvjus, ir nepieciešams novērtēt to atbilstību amatam.

Racionālās nezināšanas pieeja izskaidro, kāpēc neinformētība vai vienaldzība ir saprotama, taču tā (apzināti) neskar jautājumu par to, vai tā ir arī vēlama.

The challenge posed by political ignorance, however, is that behavior which is individually rational may have major negative effects on society as a whole. Most other examples of rational ignorance do not pose as blatant a conflict between individual rationality and collective goals.

Somin (2013: 18)

Iepriekš minētais citāts ietver būtisku argumentu par labu pozīcijai, ka nezināšana nav vēlama. Autors argumentē, ka politiskās dzīves gadījumā racionālās nezināšanas atsegtās problēmas norāda uz nesaskaņām starp mūsu individuālajām vēlmēm un vajadzībām un kolektīvajiem mērķiem.

Lai to ilustrētu, autors izmanto salīdzinājumu ar pakalpojumiem, kuri tiek uzskatīti par sabiedrisko labumu¹⁰. Šajā kategorijā tiek iekļauti pakalpojumi un cita veida "labumi", kas pozitīvi ietekmē sabiedrības labklājību un dzīves kvalitāti. Tipisks piemērs šai kategorijai ir iekšējā un ārējā drošība. Sabiedrisko labumu iezīme ir tā, ka tie ir pieejami visiem. Tas ir problemātiski, piemēram, ēnu ekonomikas gadījumā, jo par iekasētajiem nodokļiem finansētos pakalpojumus izmanto arī cilvēki, kuri nav veikuši iemaksas. Līdzīgi var pieiet informācijas apgūšanai par politiskās un ekonomiskās dzīves aktualitātēm.

An informed electorate is a typical example of a "public good" that consumers have little incentive to help pay for because they can enjoy its benefits even if they choose not to contribute to its production.

Somin (2013: 64)

No autora teiktā izriet, ka izglītoti un informēti elektorāts ir sava veida publiskais labums. Tas nodrošina atbildīgu politiku un atbilstošu un kompetentu pārstāvju ievēlšanu. Racionālās nezināšanas pieeja paredz, ka vēlētajiem nevēlēsies ieguldīt vajadzīgo laiku, lai apgūtu informāciju, kas nepieciešama, lai kompetenti piedalītos politiskajos procesos; vienaldzība pret šiem jautājumiem ir racionāla un saprotama. Šāda rīcība balstās uz pieņēmumu, ka (i) nepieciešamās laika un intelektuālās investīcijas ir augstas un (ii) citi kolektīva dalībnieki izvēlēsies sevi izglītot.

Šāda pieeja var radīt nevēlamus iznākumus. Piemēram, ziņojuma otrajā daļā tika norādīts, ka, lai arī vidējais sabiedrības zināšanu līmenis mēdz būt zems, tas apslēpj iekšēju daudzveidību. Konkrēti tiek uzsvērts, ka labākas zināšanas ir sabiedrības grupām, kurām tradicionāli ir bijis

---

¹⁰ No angļu val. *public good*

sociāli privileģēts statuss. Tas nozīmē, ka politiskos procesus vislabāk var ietekmēt un novērtēt cilvēki, kuri pārstāv tikai dažu grupu intereses.

Neviens no apskatītajiem apsvērumiem neapgāž racionālās nezināšanas pieejas iekšējo loģiku, taču tie norāda uz vairākām problemātiskām sekām, kas izriet no šāda racionalitātes modeļa pieņemšanas un racionālas uzvedības skaidrojuma. Šādu nostāju paudis Maikls Delī Karpini (Delli Carpini 2000). Autors norāda, ka ekonomikā populārais izvēles modelis dod ieskatu, kāpēc nezināšana nav iracionāla, taču šis modelis nav ne empīriski, ne normatīvi¹¹ atbilstošs; pilsoniskās racionalitātes pieeja ir piemērotāka.

Kā jau es minēju augstāk, paredzot šāda veida iebildumus, ir bijuši mēģinājumi racionālās nezināšanas pieeju uzlabot, iekļaujot tajā arī konkrētā indivīda vērtības un politisko nostāju. Šādā veidā paplašinot racionalitātes jēdzienu, tiek ņemti vērā arī citi apsvērumi, kas lēmumu uzlabot savas zināšanas par politiskās un ekonomiskās jomas aktualitātēm padara par racionālu izvēli. Delī Karpini arguments šo pieeju virza vēl tālāk, norādot uz nepieciešamību to papildināt ar pilsoniskās racionalitātes modeli, kur uzsvars tiek likts uz sabiedrisko labumu, nevis individuālajiem ieguvumiem. Izejot no šādas pozīcijas, valsts iedzīvotāju investīcijas savu zināšanu uzlabošanā ir pilnībā racionālas, jo tās nodrošina ļoti konkrētu sabiedrisko labumu – izglītotu elektorātu, kas spēj izdarīt savai pozīcijai atbilstošu lēmumu.

Tieši šāda pieeja redzama Starptautiskā Valūtas fonda un Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas ieteikumos NFI darbam un uzbūvei. NFI mērķis ir valsts fiskālai ilgtspējai atbilstoša fiskālā politika, kuru tā var sekmēt, (i) stimulējot sabiedrības interesi par budžeta veidošanu un šajā procesā iesaistītajiem apsvērumiem, (ii) uzlabojot cilvēku izpratni par atbildīgas izdevumu politikas priekšrocībām un (iii) stiprinot vēlētāju spēju izvērtēt politisko piedāvājumu atbilstību savām ilgtermiņa vajadzībām.

Secinājumi

NFI skaita straujais pieaugums saistīts ar skaidrāku apziņu par nepieciešamību pēc atbildīgas fiskālās politikas veidošanas. Viens no veidiem, kā NFI var šo mērķi sekmēt, ir sabiedrības izpratnes uzlabošana. Informēts elektorāts labāk spēs izvērtēt savu ievēlēto pārstāvju sniegumu budžeta veidošanā un plāna pildīšanā.

2016. gada aprīlī publicētajā pašnovērtējumā tika norādīts, ka konsekventāka pieeja komunikācijai ar sabiedrību stiprinātu Padomes lomu publiskajās diskusijās¹². Ar šādu nolūku 2016. gada septembrī tika apstiprināta Padomes komunikācijas stratēģija 2017-2019. gadam¹³, taču sabiedrības izpratnes uzlabošanu apgrūtina vairāki faktori.

Fiskālā politika ir tehniski komplicēta joma. Lai varētu novērtēt ar to saistītus jautājumus, ir nepieciešamas specifiskas zināšanas un kompetences. Sekmējot valsts finanšu caurspīdību un pasniedzot informāciju pēc iespējas vieglāk pieejamā un saprotamā veidā, NFI var veicināt sabiedrības kompetences uzlabošanu.

Būtisks izaicinājums NFI ir cilvēku zemā interese un zināšanu līmenis par valsts pārvaldi un fiskālās politikas jautājumiem. Racionālās nezināšanas pieeja norāda, ka cilvēki izvēlas neapgūt nepieciešamo informāciju, jo tas pieprasa lielus ieguldījumus, bet ieguvumiem (piemēram,

¹¹ No angļu val. *normative*

¹² Pieejams: http://fdp.gov.lv/files/uploaded/FDP_Pasnovertejums.pdf, skatīts 18.10.2016.

¹³ Pieejams:

http://fdp.gov.lv/files/uploaded/FDP_1_12_1075_20160902_Rikojums_strategija_2016_2018_jaunare_d_Piel1.pdf, skatīts 18.10.2016.

spējai piedalīties publiskās diskusijās vai izdarīt saviem uzskatiem atbilstošu lēmumu vēlēšanās) piešķirtā vērtība nav viennozīmīga.

Mūsu aptaujas rezultāti atbilst racionālās nezināšanas pieejas uzstādījumam. Cilvēki vēlas atbildīgu un reālistisku pieeju budžeta veidošanai. Respondenti atbalsta pretciklisku fiskālo politiku un uzskata, ka izdevumu efektivitāte jāizvērtē regulāri. Tomēr tam par spīti tikai ceturtdaļa respondentu seko budžeta veidošanas procesam, un atbildes kopumā norāda uz zināšanu nepilnībām par valsts finansēm un pesimismu jautājumos par Latvijas sniegumu.

Pieņemot, ka nezināšana ir racionāla izvēle, tiek izmantota instrumentāla pieeja racionalitātei. Ja racionālu izvēli skata kontekstā ar indivīdu, racionālās nezināšanas pieeja ļauj saprast, kāpēc cilvēki var izvēlēties sevi neizglītēt un palikt vienaldzīgi. Šajā ziņojumā es mēģināju norādīt, ka šī pieeja nav atbilstoša NFI mērķiem, balstoties uz Starptautiskā Valūtas fonda un Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas ieteikumiem.

Kā alternatīvu es piedāvāju pilsoniskās racionalitātes modeli. Tas pieņem, ka izglītots un informēts elektorāts ir sava veida publiskais labums, kas nodrošina atbildīgu politiku un atbilstošu un kompetentu pārstāvju ievēlēšanu. Raugoties uz aptaujas rezultātiem caur pilsoniskās racionalitātes prizmu (kuras mērķis ir sabiedriskais labums), sabiedrības nepilnīgās zināšanas ir problēma, jo tās apgrūtina NFI mērķu sasniegšanu – atbildīgu fiskālo politiku, kura saskan ar sabiedrības ilgtermiņa vajadzībām un interesēm.

Bibliogrāfija

1. Arnold, J. R. (2012) "The Electoral Consequences of Voter Ignorance", *Electoral Studies*, 31 (4): pp. 796-815.
2. Cerniglia, F. and Pagani, L. (2011) "Does Political Knowledge Increase Support for Europe? A Cross Country Investigation of the Attitudes of European Citizens", *CESifo Working Paper No. 3369*, pieejams: https://www.cesifo-group.de/ifoHome/publications/working-papers/CESifoWP/CESifoWPdetails?wp_id=15273537.
3. Clark, N. (2014) "The EU's Information Deficit: Comparing Political Knowledge across Levels of Governance", *Perspectives on European Politics and Society*, 15 (4): pp. 445-463.
4. Debrun, X. And Kinda, T. (2014) "Strengthening Post-Crisis Fiscal Credibility: Fiscal Councils on the Rise—A New Dataset", *IMF Working Paper*, No. 14/58, pieejams: <https://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=41472.0>.
5. Debrun, X., Kinda, T., Curristine, T., Eyraud, L., Harris, J. and Seiwald J. (2013) "The Functions and Impact of Fiscal Councils", *IMF Policy Paper*, pieejams: <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/071613.pdf>, skatīts 03.03.2016.
6. Delli Carpini, M. X. (2000). "In Search of the Information Citizen: What Americans Know About Politics and Why It Matters", *The Communication Review*, 4: pp. 129-164.
7. European Commission (2014) "Independent Fiscal Institutions Across the EU", in *Public Finances in the EMU – 2014, European Economy 9*: pp. 54-67, pieejams: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2014/ee9_en.htm.
8. Fraile, M. (2013) "Do Information-rich Contexts Reduce Knowledge Inequalities? The Contextual Determinants of Political Knowledge in Europe", *Acta Politica* 48 (2): pp. 119-143.
9. Fraile, M. (2014) "Do Women Know Less About Politics Than Men? The Gender Gap in Political Knowledge in Europe", *Social Politics*, 21 (2): pp. 261-289.
10. Hagemann, R. (2011) "How Can Fiscal Councils Strengthen Fiscal Performance?", *OECD Journal: Economic Studies*, Vol. 2011/1: pp. 75-98.
11. Henderson, M. (2014) "Issue Publics, Campaigns, and Political Knowledge", *Political Behaviour*, 36 (3): pp. 631-657.
12. OECD (2014) *Recommendation of the Council on Principles for Independent Fiscal Institutions*, pieejams: <http://www.oecd.org/gov/budgeting/recommendation-on-principles-for-independent-fiscal-institutions.htm>.
13. OECD (2015) *Government at a Glance 2015*, Paris: OECD Publishing.
14. The Pew Research Center (2007) *What Americans Know 1989-2007*, pieejams: <http://www.people-press.org/files/legacy-pdf/319.pdf>.
15. Schudson, M. (1998) *The Good Citizen: A History of American Civic Life*, New York: The Free Press.
16. Somin, I. (2013) *Democracy and Political Ignorance: Why Smaller Government is Smarter*, Stanford: Stanford University Press.
17. Turner, S. P. (2003) *Liberal Democracy 3.0: Civil Society in An Age of Experts*, London: SAGE.
18. Udehn, L. (1996) *The Limits of Public Choice: A Sociological Critique of the Economic Theory of Politics*, New York: Routledge.